ԿԻԼԻԿԻԱ

ՀԱՆԴԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ

ՀԱՌՈՂՋԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ. 1870, ՅՈՒԼԻՍ 19. Թիւ 4.

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

ԱՂՋԿԱՆՑ

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶՈՒԹԻՒՆԸ(*)

Նաւուկ կեանքը, կենաց ամենէն
Թշուառն է։

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍԵԼԻՓՇԸՆ

Կիլիկիայիս նախորդ թուոյն, աղջկանց ժիմնասթիքէ վերաբերեալ ինը կանոններ յառաջ բերինք, որոնք հռչակաւոր Շրրէպր Գերմանացի առողջաբան բժիշկին այս մասին գրածներուն եզրակացութիւնն է։ Այդ ինը կանոններն երեք մասի կբաժնուին, Ա. չարժմունքներն, որոնցմէ սկսեալ է. Բ. այն ժիմնասթիքներն ի գործ դրուելու են, երբ աղջիկ գոնէ մէկ ամիս մարմինին պարզ չարժմանց կասվրեցնեն. և Գ. ժիմնասթիքի այն ճիւղերն որք պէտք է սկսուին

(*) Տարառնակութիւն և վերջ տե՛ս Կիլիկիա, հատոր Ե. երես 35.

երկու երեք ամսեն չեռոյ : Ս.յոս ամենայնիս Ընդհակառակն ոչ միայն որ ալ ժամանակ կգտնվի ամենայն այս կրթութիւնից ամեն մէկ մասին բաժանման անհրաժեշտութիւնը կտեսնուի և տարբերութիւն է ըստ հասակի, կորովութեան, և փափկութեան : Ս.յս մասին ամենէն ընտիր առաջնորդներն են անուշ քունն և ախորժակը . քանի որ առատ կուտեհան տղայք, պէտք է հանդիստ ըլլալ թէ տղայոց ժիմնաստիկի կրթութիւններն իրենց չափին, ախորճանն ու առհասին անցած չեն :

Ամենափոքր ժիմնաստիկի այս դրութիւնը 45 տարրական կրթութիւններ կպարունակէ . որք առանձին կամ ուրիշներու հետ միանալով կբաւեն մարմնական կատարելագործութեան բոլոր պիտոյից : Կան առնոյ մէջ որք կյարմարին տղայոց, կան նաև որք աղջկանց կվայելեն :

Ժիմնաստիկի այս կրթութիւնները , տղայոց բոլոր մարմնոյն վրայ կազդուրիչ գործողութիւն մ'ունենալէն զատ օգտակար են միանգամայն առողջութեան վնասուղ դիրքերով կամ ծուլութեամբ տկարացեալ շատ մասերն ուժովցնելու չարժմանց փափկութիւն, շնորհք և թեթևութիւն տալու, շնչառութեան զօրութիւնն աճեցնելու, ձայնի կարողութիւնն աւելցնելու և կռնակի ոսկորը միշտ չիտակ պահելու :

Երբ տղայոց ոտքերը ծուռ են, ինչպէս որ կսեռնուի, դէշ մնացեալ տղայոց վրայ , պէտք է որ ժիմնաստիկի շարժումներն աւելի ոտից վրայ լինդրած դրութիւն : Պէտք է ծռնկը դէպի առաջ և երկն ծռել և տարածել , առքին կլոր շարժումներ տալ :

Քաշող զանազան գործիքներ, ղպայնակ և էլաստիկ կապեր ունեցող ապարատներ այս նպատակին խիստ օգտակարութեամբ կրնան ծառայել :

Ձեռաց և ոտից յօդուածներըը կրթութիւններով կակղացընել, որոնց կապերը կերկնցնեն և զանոնք առհեշտ և թեթև իւղուտ հեղուկը կչատցնեն, մանաւանդ նոցա շուրջը պատող մկներուն մեծութիւնն և ղօրութիւնը կաւելցնեն, բոլոր ա-

անցնում յօդուածները լինելու և դիւրին կշարժին։

Ծիսաստիճան կրճատած մեռելն ազատօրէն և ամեն առնակ շարժմանց յարմարութիւն կստանան. առանց այս պայմաններու վախկոտ են։ Չափէն աւելի կհոդնին, ձախ են, և փոխանակ յօդուածին ամեն մէկ մասն առանձին շարժելու դիւրութիւն ունենալու, ամբողջ մէկէն կշարժին։

Շնչառութեան դադար աւելցնելն արեան մէջ աւելի թթուածին խառնել է, և արեան շրջանի կարևոր եղող ամեն պաշտօնները դործածնակ ընել է, և ասկ այնքան ճշմարիտ է, որպ հետևը շատ բժիշկներ կենսական կարողութիւն կոչեցին կուրծքին մէջ մնացող օդին քանակութիւնն։

Արդարև, ասկ ևս ճիշտ է թէ, առողջութեան և կոթովիութեան հաստատ չափ մ'է։ Ուստի, այս կարողութիւնը հաստատ, միշտ մի և նոյնը չէ, կաւելնայ կամ կպակսի ըստ պարագայի։ Կուրծքի վրայ դանուող մեռելոն կրճատութեամբն ու շարժումներովն աւելի օդ կմտնէ թոքերուն մէջ, իսկ նոցա ծալքութեամբն աւելի պակաս կմտնէ, որոնք ևս տակաւ կմեռնան։ Ուստի դարձեալ կկրկնենք թէ շնչառութիւնը կաւելնայ ժիմնասթիկով, և այս ալ աւելի օդատակարութեամբ կընէ, որքան որ ժամ առած ընդմիջէ։

Զանկի կրճատիւններըը, թևերու շարժումներն և մնացեալ չանքերը, կուրծքի քանակութեան վրայ ազդեցութիւն ընող երեք միջոցներ են։

Արդէն լուսեցանք նախորդ թուով թէ բարձր ձայնով կարդալ որչափ օգտակար ազդեցութիւն ունի կուրծքը լայնցընելուն և շնչառական պաշտօններուն կատարման վրայ, և անոնց օգուտներն մի առ մի յառաջ բերինք մեր մայրերը կատարելագործ համոզելու(*)։

(*) Տես Կիլիկիա հատոր Ե. էջ 4։

պարապուիկ չարժումը, կոճղի գանազան ձևաւորմունքն, այն դիրքը, որոյ մէջ կուրծքը դէպի առաջ կուռնայ, մեծ և կարելի եղածին չափ երկայն շնչառութիւնները, մկղմկու յաղորդող, ճառախօսութիւն, բարձր ձայնով կարդալը, երգն եւայլն, սոքա ամենն ալ կրթութիւններ են, որոնց կրկնութեամբը, կուրծքին ամեն մէկ կողմը կլայնցնեն: Շնչառական ժիմնաստիկի այս կրթութիւնները հրամայող բժիշկները կարող են սահման տալ այնպէս ընտիր և յարմար դործիքներով, որոնց թիւն ամեն օր աւելնալու վրայ է, ասանցմով կուրծքը կլայնցնայ:

Աղդարև մայրերը մեծ զգուշութիւն ընելու են իրենց աղջկանց կուրծքերը լայնցնելու համար ամեն կարելի միջոց ի գործ դնել. զինեղ կուրծքի մը մէջ կդանուին նեղ թոքեր, որոնց մէջ օդն և արիւնն ամենայն նեղութեամբ չրջան կընեն, և հետևաբար թոքախտի ենթակայ կըլլան, կուրծքի առօրեայ բաղմաթիւ հիւանդութեանց յարմարութիւն ունենալէն զատ: Թէպէտ ժիմնաստիկը իր օգտակար ճիւղերովն աւելի ընդհանրացած և ամենայն հաստատամտութեամբ ի գործ դրուած ըլլար անտարակոյս նեղ կուրծքեր ունեցող, տեւև կուրծքեր, կուրծքի ոսկորներն իրարու վրայ ծռող կուրծք ունեցող տղայոց թիւն օր ըստ օրէ քիչնալու վրայ կըլլար, այսպիսի տղայոց կուրծքին մորթը բարակցած, հազարաւոր սև արիւն պարունակող կապոյտ երակներով գոցուած, բոլորովին տկար, նիհար միսերով չրջապատեալ է: Մայրերուն իրենց աղջկանց համար մնածելու ամենէն կարևոր բաներնին ըլլալու է, իրենց աղջիկները լայն կուրծքի տէր ընել. ահա ժիմնաստիկը, որ եթէ խիստ չուտով, նոյա փափուկ հասակէն սկսուի, ընտանեաց մէջէն թոքախտը վերցնելու ամենէն զօրաւոր միջոցն ու դարմանն է:

Օրուան 24 ժամերուն մէջ քանի ժամեր բոլորովին պարապած անցած է, որ եթէ այս նպատակին ծառայուի, ինչ մեծ աղէկութիւն պիտի ծնէր: Աւանց ժիմնաստիկի, դար-

ձեռք կկրկնենք, աղջկանց համար, ֆիզիկական դաստիարակութիւն, կանոնաւոր ձեւեր, երջանիկ համեմատութիւններ, ապագային կատարեալ մայր ըլլալու յարմարութիւն, և ոչ կորովութիւն և առողջութիւն կարելի է։ Բոլոր այս ըսածնիս կապայտ-ցանեն թէ, որչափ կարևոր է աղջկանց ժիմնաստիկը։

Մարգս կապրի, բայց ապրելու համար ապրիլն գիտալով ապրել կարող ըլլալու համար, պէտք է որ ապրելու եղանակը գիտնայ թէ ի՛նչպէս կազմուած է իր մարմինն, իր մարմնոյն կազմը գիտցած ըլլալով, տկրած կըլլայ իր մարմնոյն մէջ պատահական անդամոց ամեն մէկին պաշտօններն. երբ այս պաշտօններուն ամեն մէկուն նպատակը տկրի, այն ատեն ամեն դժուարութիւն կվարատի, այն ատեն միայն Առողջաբանութիւնն իր նպատակին հասած կըլլայ. զի մարդուս ամենակարող Երկոզ այս կենսապահիկ դիտութեան, Առողջաբանութեան նպատակն է առողջութիւնը պահել, հիւանդութեանց առաջքն առնել, մէկ խօսքով ընել ինչ որ պէտք և կարելի է մարդուս ուշ և միայն ծերութենէն մեռնելու։

Սրդարև, Առողջաբանութեան կանոնները, մարդկային մարմնոյն ճանաչումէն յառաջ եկող գործութիւններն են, որք կատարբերին ըստ հասակի, սեռի, կազմուածքի, արհեստի, կլիմայի, և եղանակի։

Կելիկիայիս նախորդ հատորներու մէջ, արդէն ժիմնաստիկի վրայ շատ անգամ խօսած ենք ընդհանրապէս առանց հասակին և սեռն զանազանելու. բայց այս անգամ, մանրամասնաբար և առանձինն երկտասարդ աղջկանց ժիմնաստիկը վերաբերեալ պէտք եղած կանոններուն և գործութեանց վրայ խօսելով, մայրերուն ուշադրութիւնը դրաւելինք. ըսինք թէ աղջկանց ապագայ առողջութիւնը, կորովութիւնն ու գեղեցկութիւնը միայն այս պայմանաւ, ժիմնաստիկով կարելի է։

Կփափաքինք որ մայրերը մեր այս տողերը կրկին և կրկին

աչքէ անցնելով, տեսանք, թէ երկոյ ազգերուն կատարելու մեծ ընելու համար պէտք է նոցա փոքրիկ ծալիկ հասակին սկսելով, երկոյ հասակին, ճաշակին և կազմուածքին համեմատ պէտք եղած ժխտասիթը ընել տալ։

Ժխտասիթը բան ինքնին առողջապահ և կարևոր է աղջկանց առողջութեան. բայց իր նպատակին ծառայելու համար, պէտք է որ այս մասին յառաջ բերած Եըրեպէր Գերմանացի բժիշկին խրատուց և կանոնաց համեմատ և գործ դրուի։

Ուրախ ենք որ ազգային վարժարանաց մէջ հետզհետէ մարմնական կրթութիւնները կրնան մեր աղջիկներուն. այս մասին շատ պակասութիւններ կան, գիտենք, բայց քանի որ մեր ազգային վարժարանաց Տնօրէնք և Դաստատուք դեռ չեն գիտեր Առողջապահութիւնն, անկարելի է որ մեր ուզածին համեմատ և գործ դրուի. մենք կխրախուսինք, որ Ազգային վարժարանաց մէջ Առողջապահութեան դասախօսութիւնն ըլլայ, արդէն այս մասին շատ անգամ խօսած ենք. բայց մեր ձայնը լսելի եղած չէ, և գժբաղդաբար դեռ շատ տարիներ ալ ըլլալու չէ, և ինչպես կարելի է ըլլալ, քանի որ Ազգային ուսումնական ժողովոյ մէջ այս մասին խօսքն անգամ չըլլար, և կարելի է ըլլալ, քանի որ նոյն ինքն ժողովոյ Անդամոց մեծագոյն մասը, բայց մեկէն, այս մասին տեղեկութիւն չունի։

Նշանակելի Վարժարան մը, որ Ազգային բոլոր վարժարանաց մէջ առաջինն ըլլալ կպարծի, դեռ Առողջապահութեան դասախօսութիւն չըլլար. բայց յուսամք թէ քիչ առենէն հոն կսկսի այս կարևոր դասն ալ, որուն բան մեզ ամեն դասերէն աւելի կարևորութիւն ունի։

Եւրոպայի շատ երկիրներ, այսօր յառաջադէմ և քաղաքակրթեալ ըլլալ կպարծին, ինչ բաներով, եթէ ոչ բնական քաղաքներնուն մաքրութեամբը, փողոցներուն լայնութեամբն, որոնց մէջ օդն ու արիւնն, առատօրէն և ամենայն ազատութեամբ չրջան կընեն։ Այն կատարեալ ցանկ թէ հոն բնակող ժո-

պատրաստ է համոզելու տգետ ընթերցողները, մարդս միայն կերակուրով չապրիր, այլ և օդով որոնց միշտ մաքուր և զով ըլլալու է։

Մեկ խօսքով՝ յօդուածս չվերջացուցած կրանք ինչպէս որ սկիզբն չատ անգամ բսած ենք, թէ, այն ազգն ու ժողովուրդն, որ Աստղաբանութիւն չդիտէ, և չսիրեր, այն ազգն, ինչ որ ալ է և ըլլայ, միշտ հառնուած ըլլայ թէ, ոչ յառաջ կերթայ կրնայ և ոչ ալ յառաջ կրնայ երթալ. այս բսածներս ուրիշ յօդուածով մը պիտի ապացուցանենք . . . . . :

ՏՕՔԹՕՐ. Մ. Ե. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ՀԱՑԿԱՑԱՆ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ծառայակից ճարտարապետ ըրած օգտակար դիտողութիւնները հանդիսաւ մինչոցա մեր ընթերցողաց հաղորդելու ժամանակ՝ աստղիկ բացատրութիւն մը կուտենամք հայերու ըրած օգտակար դիտողութեան ալ տեսնելու և յիշատակելու։

Քանի հասկցուած ենք թէ մեր գրաքննեցայց զրկել եւրոպացւոց ճարտարապետութիւնը գերազանցելու կամ դէթ անոր հասնելու չափ հանճար կայ, որուն փորձերը շատ անգամ լուսաւ ու տեսնուած է. բայց ախո՛ր որ, չգործածուելով կամ անուշադ չգտնելով, չէ փայլեր, փայլածն ալ չէ քալալերուր։

Եւրոպայի գանազան թանգարանները (մուզէ) տեսնող հայը կրնայ մեզի հետ վկայել որ, եթէ նոյն թանգարանները մեր ժողովրդեան աչացն առջև ըլլային, հայկական հանճարը օ՛րըան անուշադ պիտի առնէր անոնցմէ, և քանի՛ քանի բարձր տաղանդ երևան պիտի գլլեր ու փայլեր։ Եւ եթէ այն երևան եկած տաղանդը հարկ եղած խրախոյսը գտնէր՝ ուրիշ քանիներ ալ պիտի քալալերուէին երևիլ հանճարը սիրելու,

Հայաստանի մէջ մեր ինչական տուն ունի մեկն միայն

իր Հաղագքին դրնդիւնը լսող և կամ իւր սայլին անիւը տեսնող հայը ո՞րքան դաղափար կրնայ ունենալ նոյն արուեստին վրայ՝ որ իր միտքն արդասաւորելով կարենայ նոր գիւտ մը ընել, կամ արդէն եղածներուն կատարելութիւն տալ։

Բայց և այնպէս հոն ալ երբեմն կտեսնուի անանկ հանճարներու վայրը, որ արդարև զարմանք կպատճառէ։

Դեռ չատ օր չէ որ զարմանօք լսեցինք Կարապետ անուն Կիւտիւնցի հայու մը մեծագին չալեր գործելու արուեստն առանց վարպետի ձեռք բերելը և զայն կատարելագործելը։ Նոյն վարպետն այժմ Պոլիս եկած է Կայսերական Բարեխնամ Կառավարութենէն պաշտպանութիւն խնդրելու, և հաւատարիմ աղբիւրէ լսեցինք թէ, իւր տուած ներկայացուն դոյներն աւելի գեղեցիկ են Պարսկաստանի չալերուն գոյներէն, և ինքը կհաւատայ եղեր որ, Պարսից երկու ամսոյ մէջ գործած մէկ չալը՝ ինք տասն օրէն գործելու կերպը գտած է։

Ի՞նչպէս չզարմանանք հիմա այս մարդուն հանճարին վրայ, որ թէպետ ինք տարօրինակ անձ մը կերևի, սակայն իր գործը խելացութիւն ցոյց կուտայ։

Ա.յս օրերս հաճութեամբ տեսանք նաև տպագրատեստ Մեծարու Գիւրջճեան Ռուբէն Ա.զայի տուած մէկ նոր և օգտակար կատարելագիւտիւնը տառակերէն տպագրութեան վրայ։

Տպագրութեան համար տառակերէն դրերուն տեսակը հինգ հարիւրէն աւելի ըլլալով դրաշարութիւնը մեծ դժուարութեան մէջ կգտնուի, և ծախքն ալ ըստ այնմ չատ մեծ է. այնպէս որ տառակերէն դրաշարութիւնը հայերէնին համեմատութեամբ հինգ անգամ աւելի դժուար է և նոյնչափ ալ սուղ։

Արդ՝ Ռուբէն Ա.զան նոր կերպ մը հնարելով դրերուն տեսակը հարիւր քսան և հինգի իջեցուցեր է, որոնք ինք անձամբ փորագրելով՝ այսօր տպակալ օրինակները կտեսնուին և գեղեցկութիւնն ու կարդաւորութիւնը ակնհայտ կերևայ։

Անկարելի է ըսել թէ այս դիւտին ընդհանուր տաճկերէն դրամագլխին ու ծախքը շատ թեթեւցած է։

Տաճկերէն դրին մէջ ուրիշ դժուարութիւն մըն ալ կայ, որ է օտար բառ մը նոյն դրով չկրնալ դրոշիլը։

Ուրիշն Անգան այս դժուարութեան ալ յաղթելը է, ուրիշ տեսակ դիր մը հնարելով, որ միւսէն ոչ նուազ դիւրընթեռնլի է, և ձևին տարբերութեամբը մեր ու եւրոպացւոց նոյն դրին տեղը կբռնէ։

Այս հայկական հանճարին վրայ մեր խնդակցութիւնը յայտնելնուս զինի, կփափաքիմք որ Կայսերական Բարեխնամ Կառավարութիւնը հաճի տաճկական դրականութեան այնպիսի մեծ ծառայութիւն մը արժանապէս վարձատրել։

Կմնայ մեզ հայկական երրորդ հանճար մըն ալ յիշատակել հոս, և այս անգամ այսչափով գոհ ըլլալ. յուսալով թէ ուրիշ անգամ ալ աւանկ յիշատակութիւններ ընելու հաճութիւնը պիտի ունենանք։

Օրագիրները կպատմեն թէ հայուն մէկը (որուն անունը չէր յիշատակուած, և հարկ է հրատարակուիլ. որ ամեն հայ տեղեկանալու հաճութիւնն ունենայ, և անմոռաց պահուի ապագային), նոր տեսակ գնատակ մը (գուբլուն) հնարեր է, որուն կատարելութիւնն այն է թէ, հասարակ գնատակի նման զարկած տեղը չծակեր միայն, այլ և մատած տեղը կբռնկի, հետևաբար խիստ շատ ազդու է հասարակ գնատակէն։ Աւոր վարձը Թօփհանէի վերատեսուչ փաշային ներկայութեանն ընելով նորին վսեմութեան գոհունակութեանն արժանացեր, և ի վարձատրութիւն իւր դիւտին՝ հինգ հարիւր զուրուշ ամսական կապուեր է մինչև ի մահ։

Մերազնեայց այսպիսի դիւտերն ու ճարտարութիւնները հանդէպս մէջ յիշատակելը մեզի նուիրական պարտաւորութիւն կհամարինք, որ անմոռաց մնալով օր մը հայկական ճարտարութեանց յանկէն մէջ անոնք իր ժամանակին ու անուամբը։ Անոր համար կփափաքիմք որ այս մասին մեզի դրատ որ մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդուին։

ՊԱՏՏԱՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՌԵԼՈՑ

Ամէն ազգ ունի մեռեալները յարգելու սովորութիւնը։ Ամէն ոք որ մարդիկ իրենց բարեկամաց և սիրելեաց յիշատակը անոնց մահուանէն ետքը պահել կուզեն, նոյն յիշատակն անոնց կենդանի իրենց սրտին և հոգւոյն մէջ ապատուրեալ։

Մարդկային ընկերութիւնը, երկրիս վրայ այն ծագկեալ պարդապետալ ժողովուրդը՝ դեռևին խորերը տարածուած արմատներ ունի, և ինչպէս որ ծաղիկը չկրնար ուրանալ իր բունը՝ որմէ իրեն կհասնի զօրութիւնը, նոյնպէս ալ մարդս կյիշէ իր նախնիքը՝ որ կեանքն իրեն փոխանցեցին և որոյմէ ինք յառաջ եկած է։

Ամա նախնիք ըլլալու կարգը մեղի պիտի պայ։ Ինչպէս որ բանաստեղծն ըսած է, Երկրիս վրայ կվազենք՝ ձեռքէ ձեռք տալով կենաց ճրագը, այն բոցը որ բնաւ չմարիր, բայց իւրաքանչիւրիս համար վայրկեան մը կտևէ։

Փարիզ տեսնել մանաւանդ կերպիւ կկատարէ մեռելոց պաշտամունքը։ Ուր դիմեցմանաց մէջ կտեսնուին բանաւոր մեռաղներ, խնամով քանդակուած մարմնովիմներ, ծառեր ու ծաղիկներ, ամեն ինչ, որ տեսակաւ վայելուչ և հաճոյական համարուած է, առաւօրէն ու եռանդեամբ կինուիրուին մեռելոց, յուշընելու համար մնացեալոց զղայութիւն անոնց՝ որ իրենցմէ բաժնուած են և թէ օր մը իրենք ալ պիտի երթան անոնց միանալու։

Ան աղմկալից և զուարճալից քաղաքին մէջ՝ ուր ամեն պօծռնէութիւն ամեն զուարճութեան և անդորձութեան հետ կմըցի, սակայն միշտ պարապոյ և ընդհատման ժամանակ մը ունի իր անցաւորներուն այցելութեան երթալու Մօնմարթրի, Մօնփարնասի կամ Փէր-Լաշէզի բլուրները, և անոնց դամբանին վրայ աղօթելու՝ լալու, հոս հոն նորոգելով պատկերն ու ծաղկանց վունչերը, և յուշընելու թէ իրաւ ինք մարդ է և անտարբեր չմնար ամեն մարդկային գործի՝ մինչև իսկ մահուան։

Սմբն Մեսրոպ օրերը դիրեզմնատանը լինն ծերերով ու երիտասարդներով, պատկերով ու հայրերով, որբերով ու այրիներով, անոնցմով որ կյտտան և կլինեն և սրոց սըրտերը դեռ կտապտեան այն սրտերուն համար որ բաբախելէ դադրած են:

Մեսրոպ յիշատակը լի է յոյսերով:

Սրբ. յիշենք անգամ մը թէ, առաջ ի՛նչպէս էին յաղակատարութեան հանդէսները և ի՛նչպէս կըլլան հիմա պատգան ժողովրդոյ մէջ:

Մեսրոպ դիակներուն վրայ եղած պանդպան գործողութեանց մէջ թագուած ամենէն հինը կերևի: Հայրն կ'անձնեն' ինչ որ հողէն առնուած է: "Մի մոռնար, կըսէ Ս. Գիրքը, թէ դուն հող էիր և հող պիտի դառնաս:"

Հայրն ու մայրը մէկ ուեղ թագելու սովորութիւնը' պատնանք, որ մինչև ան ատեն մոացած էին, իրարմէ չզատելու գործակից բարեկամները յառաջ եկած ըլլալու է, և դարձեալ այն վեր իվերոյ և անդորր բայց միշտ անմուռաց զգայութիւնն որ ունէին հոգւոյ բնութեանը և անոր ապագայ վիճակին վրայ ամենէն հին և սիրելի գաղափարներէ մէկ:

Օննեզոյ դրքին ԽԹ. գլուխը կպատմուցանէ թէ Սբրահամ ժամանակին իվեր կար ընտանեաց դերեզմանոցը. և քանի մը տարի ետքը Յակոբայ բուած խօսքը' պատգարժ պատրաստութեամբ մը կ'ցոյցանէ այն զգացումը որ մինչև մեզի հասցուց նոյն վարդեմի և պատկառելի սովորութիւնը:

"Թաղէ զիս իմ հայրերուս հետ Եփրոն Հեթեան դաշտը եղած այրին մէջ . . . Հոն թաղուեցան Սբրահամ իր Սարա կնոջը հետ: Նոյնպէս Իսահակ Ռեբեկային հետ, ու ես ալ Լիան թաղեցի հոն:"

Սրբազան և պատուական պատմութեանս բազմաթիւ յիշատակութիւններէն կիմացուի թէ ի՛նչ մեծ կարևորութիւն կըտրուի եղեր յուղարկաւորութեան հանդէսներուն: Սմբն ժողովրդոյ մէջ արդիական ու եղերայրական սիրոյ ու մեծարանոյ նշան մը եղած են անոնք:

Յոյնք և Հռովմայեցիք չէին յուսար թէ հոգին երջանիկ ու խաղաղ կրնայ ըլլալ առանց դիակը թաղուելու կամ այրուելու, այլ կհաւատային որ անթաղ մնացած խեղճ հոգիները թափառական կչրջէին լկեալ ու տխրադէմ մինչև որ իրենց դիակները դերեզման դրուէին։

Յունաստանի առաջին դարերուն մէջ թաղման իրաւունքը չատ նկարագրութեանց կամ առատապետութեանց տեղի ուտած է, որ կտեսնուի այժմ ողբերգութեանց մէջ՝ մանաւանդ Սոփոկլէսի «Անթիկոնէն» մէջ։

Մոռցած չէ որ Աթենացիք բարեբաստութեան ու մեծութեան ծայրը հասած ժամանակներն՝ վէց յաղթական զօրապետները մահուան դատապարտեցին՝ միայն անոր համար որ՝ Արգինուզացւոց պատերազմին մէջ մեռած զինուորներուն յուզարկաւորութեան պատիւն ընելու զանց ըրեր էին։

Աստուածաշունչին մէջ կկարդանք որ Տոբիթ կեանքը վտանգի կդնէր պանդխտութեան մէջ ապանուած իր հայրենակիցները թաղելու համար։

Դիակներն այրելու սովորութիւնը, թէև թաղման սովորութեանը չափ հին չէ, սակայն դարձեալ շատ վաղեմի սովորութիւն մըն է։ Այնպէս որ դժուար է գիտնալ անոր սկզբնաւորութեան ըուն ժամանակն ու տեղը։

Կարելի է թէ այդ սովորութիւնն ամենէն յառաջ ի գործ դնող ժողովուրդները կրօնական նուիրագործութեան մը գաղափարով ըրած ըլլան։ Սակայն չկարծուիր թէ Հրեայք և ոչ իսկ Եգիպտացիք ընդունած ըլլան երբեք այդ սովորութիւնը։ Այսու ամենայնիւ կպատմուի թէ Սաուղայ դիակն այրուեցաւ ու այնպէս թաղուեցաւ։ Բայց հաւանական է որ ասիկա սովորական կերպէն արտաւորութիւն մը ըլլայ։

Մեռելոց դիակները փայտակոյտի վրայ այրելը նախ Հնդկաց և ուրիշ Արևելեան ազգաց մէջ սկիզբ առած է։ Յոյնք և Հռովմայեցիք ալ նոյնպէս կընէին իրենց մեռելոցնէրուն, առանց թաղման սովորութիւնը բոլորովին վերցնելու։

Նիկեան կյսէք մէկ այլեսս տակաւին Կեկրոպ տարեդարձ ու մոռացած է ի Յունաստան, Քրիստոսէ 1582 տարի յառաջ։

Վայրենի տղաքերէն ոմանք մեռնելին քաց տեղ մը կը-դնէին, ոմանք ալ ծառերու վրայ կկախէին. և մեր օրով Օդայիմները և Խաղաղական Ովկիանոսի ուրիշ կղզեբնակ ժողովուրդներն իրենց մեռեալները պզտիկ ու քաց հիւղերու տակ կդնեն և կթողուն այնպէս օդին պղտեցութեանը։

Շաթօպրիան՝ իր «Ամերիկայի Ճանապարհորդութեան» մէջ կպատմէ թէ մանկանց փոքր գադաղնեը, որ հնդիկները կախած էին ծառերուն ճիւղերէն, թռչնոց բոյներուն հետ կճոճուէին հովէն։

Խիստ բանաստեղծական է այս, որով մահն իր սխրութեանն անդամ զուարթ կերպարանք մը կառնու։

Նախնիք իրենց մեռեալներն առանց տեղ անփառիր կթաղէին, թէ քաղաքաց մէջ, թէ դուրսը, և երբեմն մեծ ճանապարհաց եղերքը։

Երուսաղէմի մէջ Յուդայի թագաւորներն իրենց պալատին պարտէզը կթաղէին մեռելնին։

Յովսէփ Արիմաթացին իրեն գերեզմանն իր պարտէզին մէջ փորել տուած էր՝ ուր դրաւ Քրիստոսի մարմինը։ Հռոմայեցին գերեզմանը Երուսաղէմէն Բեթլեհէմ տանող ճանապարհն վրայ կգտնուի։ Իսրայէլացւոց թագաւորներն իրենց Սամարիա մայրաքաղաքին մէջ կթաղուէին։

Մովսէս, Ահարոն, Եղիսաղար ու Յեսու լերանց գագաթը թաղուեցան։

Բայց Հռոմայեցիք և Յոյնք գերեզմաններն գրեթէ միշտ քաղաքին քիչ մը հեռի կընէին։ Մինակ Եսաեան կուսանքն ու աղնուական ընտանիքները Հռոմի մէջ թաղելու թոյլտուութիւն կար։

Օսմանցիք սուրի կընարեն գերեզմանները ճանգռուելնին, այնու դիտմամբ որ անցորդներն աղօթեն մեռելնին։

ուրիշ վրայ։ Այս պատմական ապրումը ձեռք մը փոխադրած կը տեսնուի Կամոյիկի դերեզմանի մը դրանը վրայ այսպէս։

Անցորդ,
Անցած տեղէդ ես անցած եմ.
Անցած տեղես դուն պիտ' անցնիս.
Քեզի նման ես ալ ապրած եմ.
Ես դուն կ'ըլլաս պիտի մեռնիս։

Հոսովի մէջ գեռատիոյ տեղերը քրիստոնեից առաջին գերեզմանն էրան. որոնք նոյնպէս հալածուել քրիստոնեաթեան առաջին տարիներն էին։ Եւ անշուշտ ասկէց միտքդ կ'երթայ հաւատոյ ընկերները երկրէ երկիր ապաքարին տակը թաղելու երկար ատեն տեղորութիւնը, և ապա դերեզմաններուն երկրէ երկիր քակելը կամ անոնց բոլորտիքը չինուիլը։

Հասարակաց առողջութեան մաքրութեան համար դերեզմանները հեռի տարուելան։ Այսու ամենայնիւ մեռելոց յիշատակը ապրուստ ունենալու միայ դարձեալ ու մեր սէրը կտանի զմեզ երթալ դանալ գանոնք հոն ուր որ կ'անդչին։

Ձիւնատունի մէջ երբ մեկը, հալուստ կամ ապքատ, ամուսնանայ իր առաջին գործը կ'ըլլայ իւր գաղտը պատրաստել, և եթէ հալուստ է մեծամեծ դերեզման մը չինել կուտայ իրեն համար։ Շինած գաղտը տարուբերար տանը չէմին մէջ կդնեն, որպէս զի միշտ միտքը գայ թէ օր մը պիտի մեռնի։ Չեն կրնար թէ հարստանալու և ընտանեկան ուրախութիւնները մարդուն միտքը կմոլորցնեն, ուսանի լաւ է որ հնար եղածին չափ անոր հպարտութեան ու փարթամութեան խոչընդոտ մը դրուի։

Առանք երբեմն բարեկամին կամ ծեղոյց մահը առնեն տեսակ խաղերով ու զուարճութեամբ կատնեն։ Աչխա յանդգնութիւն թէ ազատամտութիւն է, արդարև չենք դիտեր։ Բայց ինչ և իցէ հարուստներուն ու տղնուականները բնաւ հա-

չին կենար այս ամբոխվածներն որ օրերով պնդեցնել ինձ մը կգումարէ ընտանիներն ու քաղաքը։

Այն յուղարկաւորութիւններն աղէկ են, ուր կերակուր կայ։ Այս ինծի համար երբեք ծախքը շատ անգամ մեծ գումարի մը կհասնի. և մարդ կզարմանայ որ անանկ ափսոս ժողովուրդ մը մեռելոյ համար այսպիսի մեծամեծ ինծոյքներ ընելէ ետ չկենար։ Զմիւռնի վաճառականի մը յուղարկաւորութեան համար 7650 ֆրանք ծախք կերթայ, զոր անթիերն կվճարեն իր ժառանգներու անտրտունջ. և այս արարողութիւնը չմնար, եթէ ամէն գնաց ժողովուրդն իրեն այնչափ մեծ պարտաւորութիւն մը կհամարի, որ կարողութիւն չունեցողները երբեմն մուրալու անգամ կելլեն՝ իրենց մեռելին յուղարկաւորութեան սովորական հանդէսն անթիերի կատարելու համար։

Եւ թեպետ մեր ննջեցեալները այնքան չափազանց ծախք չունին, սակայն անոնցիններէն ոչ նուազ պատուելի և սիրելի են մեզի։

ՀԻՄՆԱՒՈՐ ՊՏՈՒՅՆԵՐՈՒ ԴԱՐՄԱՆ

Պ. Օլիվիէ Ժէրմէն անուն դպրիացի պարտիզպանը 1866 թուականին դիտեց որ իւր պարտիզին տանձենիներէն որ մէկ տեսակին պտուղները հասունցնալէ յառաջ կթափէին, որոնք սև բիծերով ու ճեղքուածներով ծածկուած կըլլային։ Որհնելով թէ կրնայ ըլլալ որ տանձի հիւանդութիւնը խաղողի հիւանդութեան (քիւլլիմ) նման ըլլայ, կորոշէ որ այն ծառերուն վրայ ծծումբի վուշ ցանէ, ինչպէս կընեն այգեպաններն իրենց հիւանդուած որթերուն։

Ասոր հետևեալ տարին իւր խորհուրդն ի գործ կդնէ՝ երեք անգամ նոյն տանձենիներուն վրայ ծծումբի վուշ ցանելով. մէկ մը գարնան երեւերուն պէս, մէկ մը յունիս ամսոյ մէջ, մէկ մ՚ալ յուլիսի վերջը։ Այսպէս անգամ գործածե-

թենէն եաքը կտեսնէր որ պատուհանէն դուրս կերթալ կմնայինը բոլորն ալ շատ դեղեցիկ տեսքալ. իսկ ծծումբ չգտնուած ծառերուն պտուղները դարձեալ դէղ կըլլային։

Սոյն դործողութիւնը 1868 ին դարձեալ կկրկնէ Պ. Օլիվիէ Տէժանի մերձակաները, և դարձեալ նոյն յաջողութիւնը կստանայ, և սեպտեմբերի սկիզբները ուրախութեամբ կտեսնէ որ իր ծծմբած տանձենիները բեռնաւորեալ են «Սէն-Ժերմէն, Գրասան» եւյլն անուանեալ դեղեցիկ տանձերով, առանց ամենևին բիծ կամ ճեղքուած ունենալու, մինչդեռ յառաջ հոն ուտելի մէկ տանձ չէր հասներ։

Ամեն յառաջ կամ եաքը ծառերուն տակ փայտի մխիր ցանելն ալ աղէկ արդիւնք ունեցաւ. հիւանդութեանց առաջն առնելու։ Նոյն մխիրը տանձի կամ խաղողի հիւանդութիւնները խափանելու շատ օգուտ կրնէ դղեր։

Կիլիկիոյ վեցամեայ չրջանին դինն է մէկ ու կէս մէճիտիէ։ Մէկ թիւը 50 փարայ։

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ԵՒ ՏԷՐ

ՏՕԲԹՕՐ Մ. Բ. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿՆ Է. ՎԷՋԻՐ ԽԱՆ ՎԱՐԻ ՑԱՐԿ ԹԻՒ 21

Կ. ՊՕԼԻՍ. Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Տ. Կ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ